

OM MODET ATT UTFORSKA

STEN GROMARK & FREDRIK NILSSON

*Tiden är nyskapelse annars ingenting alls*¹
Henri Bergson

*There seems to be a new architecture emerging on the horizon; beyond conventional iconography or the fixing of the object, it is an architecture positively bound to change: with events and the temporal and evolutionary dimensions of processes.*²

I en tid då allt ser ut att röra sig i allt snabbare takt kan arkitekturen ibland paradoxalt nog förefalla att stå helt stilla, orörlig och förstelnad. Som om ingenting har hänt. I nästa stund ser den ut att rinna över alla breddar i en bildstinn och övergödd mediakultur ständigt på jakt efter nya visuella och moderiktiga sensationer. Samtidigt kan vi se hur en likgiltig och ständigt upprepad urban arkitektur växer fram i en takt och en intensitet som mänskligheten aldrig tidigare skådat när världens ekonomiska fokus förflyttas österut. I en tid då allt förefaller barockt och kaotiskt är det lätt att göra arkitektur till den sista bräckliga bastionen för det bestående och dess fasta, oföränderliga, eviga och universella värden. Men det finns också något annat. Det finns en modets arkitektur, som anslår en annan väg, en arkitektur som har modet att utforska.

Med vårt försök att i denna antologi frammana en bild av en utforskande arkitektur vill vi visa hur arkitektur tillhör förvandlingen, det levande och framförallt själva tillblivelsen. Den erbjuder som vi ser det ett redskap som låter oss hantera och greppa det kaotiska och samtidigt möjligheter att skapa nya och oförutsedda utvecklingsvägar. Vi vill försöka gjuta nytt liv i våra etablerade föreställningar om arkitektur. Vi vill belysa dess möjligheter till förändring i ett förnyat kunskapssteoretiskt och idéhistoriskt ljus. Vi vill ange konturerna till bilden av en dynamisk arkitektur som griper in som en aktiv och oförutsägbar beståndsdel i samhälls- och kulturliv, på väg mot upptäckten och äventyret, i en ansats att *försöka tänka om* som kräver mod och ett medvetet risktagande.³

”Utforskandet är en plikt”, säger Jean Nouvel under 2005 i sitt *Louisiana Manifest*, och fortsätter, ”att förstå är ett intensivt begär, problematiseringen är betingelsen för all utveckling.” Den deklarationen kan ses som ett tydligt försök från arkitektens sida att fjärma sig från den ospecifica, likgiltiga och utslätade globala arkitektur som produceras i en allt mer galopperande tillväxttakt; den arkitektur som under det senaste decenniet har beskrivits i termer av exempelvis ”generella städer” och ”supermodernism”.⁴ En arkitektur som håller på att förvandla merparten av arkitektkåren till ett utdöende släkte och en utrotningshotad profession. Den legendariske franske arkitekten med sin outsläckliga aptit på radikalitet ställer i stället sitt oavvisliga krav på en *osannolik* arkitektur. ”Ur tillfälligheter uppstår omständigheter som skall utforskas, situationer som kräver uppfinningsrikedom.”⁵ Hans retoriska ställningstagande ger en dagsaktuell inramning till vårt gemensamma försök att gestalta konturerna till ett förhållningssätt som vill alstra en *kritiskt utforskande arkitektur*. Vi vill i likhet med Jean Nouvel framhålla en bild av arkitektur som är situationsbunden och specifik, formad av ett sinnligt närvarande här och nu, inte likgiltig, allmän och generell, till intet förpliktande.

22

Är det helt enkelt så att arkitekturens egentliga tillblivelse finns att söka långt bortom dess påtagliga fysiska existens? Finns den framförallt i ingivelsen till ett radikalt utforskande av möjligheter i det verkliga och i en utmaning av rummets och ett samhälles alla möjligheter; inte endast som en bekräftelse och ren bespegling av det som redan är utan som en antydning till det som i stället kunde bli?

Om det är så att den stad och den arkitektur vi ständigt omger oss med äger en högre form av realitet i ett samhälles inre drömmar och vaga föreställningar, i förväntansfulla visioner, snarare än i den materiella verkligheten, så borde vi lägga större vikt vid att ta dessa ibland ofullgångna bilder på fullt allvar. Utan dessa inre, vaga bilder, utan deras inverkan på sinnet skulle byggnaderna i sig bara förefalla som tomma och helt innehållslösa konstruktioner, som ett tillfälligt och slumpartat format landskap på en främmande planet – i sig kanske praktiskt fungerande, men ändå framstå som lösryckta och helt meningslösa apparater eller monstruösa maskiner.

Är det till och med så att arkitekturens dynamiska och utforskande egenskaper först blir tydliga i just det kritiska ögonblick då rummets gränser på allvar utmanas och tänjs, då det samhälle vi lever i verkligen ifrågasätts och då den arkitektoniskt gestaltande handlingen som sådan ställs i blyxtbelysning? Eller är det så att arkitekters arbete och arkitekturens uppdrag bara består i att följsamt och utan egentlig djupare eftertanke översätta det som redan finns till byggd verklighet?

Att den arkitektoniska handlingen i en radikal förståelse alltid måste vara förbunden med det *utopiska* – med det *atopiska* eller det *heterotopiska*⁶ – är en tankegång som är djupt förborgad i modernismens och i synnerhet de mer närliggande 60- och 70-talens radikala tankevärld. Sanningskravet står hos Jean Baudrillard mot kravet på radikalitet i arkitekturen. Det *kritiska rummet* är i hans föreställningsvärld om *fatala, ödesdigra eller ödesbestämda strategier* alltid en utmaning mot det omgivande samhällets etablerade ordning. Det alstrar svårbestämbara och till och med *katastrofula* objekt eller arkitektoniska *monster* som ibland också blottlägger eller till och med underblåser tidigare osynliggjorda kulturella konflikter. Om spänningen mellan det etablerade och det utmanande inte uppstår och arkitekturen inskränks till att enkom lydigt bekräfta, omsätta och översätta de bestående sakernas tillstånd till den materiella kulturen, ja då har arkitekturen upphört att vara arkitektur. Rätt och slätt. Punkt slut.⁷

I ljuset av detta sätt att se framstår det som allt tydligare att städer och regioner som inte skaffar sig de begreppsliga redskap som krävs för att gemensamt, målmedvetet och långsiktigt kritiskt utforska sin egen framtid riskerar att i det långa loppet bli ekonomiskt och socialt ohållbara genom en ständigt stegrad konkurrens i det nya europeiska sociala rummet. Arkitektur och stadsbyggnad, en stadens arkitektur – arkitektur betraktad som ett rörligt kulturellt projekt snarare än ett stelt och orörligt objekt – blir i det sammanhanget ett viktigt redskap, väl ägnat att utforska vår sinnliga verklighet och dess ännu osynliga möjligheter, här och nu. Den arkitektoniska konstruktionen, som ett socialt projekt, kan frammana visioner av ännu okända världar och kontinenter. Det kan bidra till att förnya en lokal kulturell identitet så att den står bättre rustad att möta nya och oanade utmaningar i framtiden.

Arkitekturprojektet, en dynamisk och urban arkitektur, som vi ser det, kan ge vitala kunskaper om existerande situationer och förutsättningar med hittills outnyttjade möjligheter samtidigt som det kan avtäcka och generera oväntade potentialer och nya utvecklingsvägar. Det är en resurs och en tillgång som underbygger och konkretiserar ett sökande efter att formulera en önskvärd framtid. Det kan aktivt bidra till att förverkliga angelägna välfärdspolitiska mål om en högre vardaglig livskvalitet men också till att göra livets former och livsformer bokstavligen mera *levande*.

~

Den grundläggande gemensamma och förenande ambitionen inom forskargruppen *En utforskande arkitektur* har därför bestått i att undersöka och identifiera

arkitekturprojektets kapacitet som ett redskap att utveckla ännu oförutsedda och oanade samhällliga möjligheter. Avsikten har varit att ge en tydligare bild av kritiska nyckelbegrepp, utgrävande spetsiga redskap, operativa och verkningsfulla metoder samt en inblick i några särskilt belysande situationer som kan underbygga nya begreppsliga förhållningssätt till arkitektur och stadsbyggande i samhällslivet. Arbetet har bedrivits som ett ömsesidigt och målmedvetet gränsöverskridande mellan disciplinerna arkitektur och filosofi genom deltagande av både filosofer och arkitekter. Projektet har även berört arkitektens hela spektrum av skilda skalnivåer och försökt överskrida gränser mellan byggnad, stad och landskap. Projektets resultat förmedlas i denna antologi med åtta olika perspektiv men ändå med en gemensam utgångspunkt i samstämda infallsvinklar på innebörden i begreppet *en kritiskt utforskande arkitektur*.

Vi har inom projektgruppen tagit oss för att samlat försöka belysa på vilket sätt det urbana arkitekturprojektet erbjuder tillfällen till ett kulturellt utforskande av nya möjligheter. En nyckelfråga blir då att peka på skillnaden mellan det *virtuella* och det *möjliga*. Genom en sådan begreppslig distinktion kan viktiga perspektiv på nyskapande och utforskande möjligheter i all arkitektur förtydligas.

Det *virtuella* ska förstås som ännu oartikulerade eller ej aktualiserade potentialer. Det *möjliga* ska förstås som enbart en förlängning av det vi redan på förhand vet och kan förvänta oss. I dagligt tal kan det virtuella sägas vara det oväntade, det överraskande och ”ännu ej tänkta möjligheter”; något ”omöjligt” som genom att formuleras i arkitektur plötsligt framstår som en oanad ”ny möjlighet”.⁸

Med vårt arbete vill vi i synnerhet konstituera en begreppslig ram som kan ge bättre förståelse för arkitektens roll i kulturella processer. Vi vill i arkitekturprojektet se ett samfällt utforskande av möjligheter som gynnar det tänkbara berikandet av livets upplevelser, av kreativa och livsbejakande, i tillspetsade ögonblick, ytterst också livsberusande situationer i samhällslivet.

Några olika grundläggande attityder till arkitektens roll kan utmejslas och renodlas som ett förtydligande till detta bärande tankemönster. En vanlig hållning är att nöja sig med att betrakta arkitektur enbart som en passivt anpassad *bespegling* av redan väl etablerade kulturella situationer och konventioner. I detta perspektiv kan arkitektur självklart och i bästa fall påtagligt förbättra det gemensamma livsrummet genom enkla och stegvisa bidrag utifrån redan väl kända möjligheter. Något som självfallet är gott nog. Men lika gärna kan dessa arkitektursituationer, genom ojämlika och dolda maktförhållanden, bli det spektakulära tillfället för en smygande och osynlig kulturell exploatering. Än värre

kan det leda till allvarlig försämring av mänskliga livsbetingelser på grund av att arkitekten omedvetet arbetar med föråldrade förutsättningar och föreställningar om förhållanden som inte längre råder i den aktuella situationen. Ett passivt förhållningssätt kan skymma sikten och begränsa inblicken i bakomliggande krafter av maktmissbruk och exploatering, osynliga i det sprakande och förföriskt bländande skenet från det bedrägliga arkitektoniska spektakel som breder ut sig, en annan form av en modets arkitektur som präglar vår tidsålder.⁹

En diametralt motsatt attityd skulle då vara det radikala *utforskandet* av nya livsbejakande situationer genom främjandet av gränsöverskridande urbana arkitektoniska tilldragelser och gemensamma tillblivelser, av situationens poetiska intensitet och dramatiska förvandling av livsvärlden. Det är denna attityd vi satt oss för att belysa. Vi vill pröva dess bärkraft. Vi vill förtydliga dess argument.

Den arkitektoniska handlingen befinner sig i en balanserande dialektik på en skarp egg mellan å ena sidan dess stundtals så förförande bidrag till det besläende, betvingande, bedrägliga och bedövande spektaklet, och å den andra sidan till den kritiskt utforskande, autentiska och livsbejakande situationen av tillblivelse. Men det spektakulära och det sant nyskapande kan ibland te sig till förvillelse lika. Arkitektur som verkar genom uppseendeväckande bilder, ett oreflekterat estetiserande och under en tunn fernissa av anslående teorier kan lätt få en bedövande verkan på varje uppmärksam, nykter och kritisk blick. Det som ter sig utforskande, experimentellt och subversivt kan ibland under ytan lika väl obemärkt bära med sig besläende strukturer i allt vidare sammanhang; det kan mycket väl vara följsamt nykonservativt i fräsch och förledande dräkt.¹⁰

En uppmärksam, fullt närvarande och följsamt rörlig attityd är viktig för att se de krafter som verkligen påverkar det aktuella sammanhanget och det material man har att arbeta med – att ständigt vara relevant i situationen – samt även för att kunna generera ny kunskap. Men projektsituationen rymmer alltid betydande risker för det motsatta. En överdriven följsamhet kan lätt leda till ett okritiskt *efterföljande*, en undfallande anpassning, där etablerade spelregler begränsar handlingsutrymmet och alla handlingar sker på vissa förutbestämda och givna villkor.¹¹ Ett följsamt förhållningssätt måste därför, för att inte bli rent undfallande, ständigt bära med sig inre reflektion, kritisk distans och estetiskt motstånd i varje aktivt handlande gärning.¹²

En bild av vårt begrepp om *en kritiskt utforskande arkitektur* kan ges läsaren genom att ställa detta synsätt mot ett *passivt och okritiskt efterföljande*. Den okritiskt efterföljande arkitekturen följer i spåren efter etablerade föreställningar och förhållanden. Det gör den till en ren och senkommen representation. Genom

att fjärma sig från situationen och den egentliga tilldragelsen förmår den inte se de krafter som är avgörande. Arkitektoniska händelser av det slaget leder inte till någon genuin förändring och ger inga nya kunskaper; enkom materiell befästelse och bekräftelse av det som redan är.

I motsats till denna bild vill vi i en kritiskt utforskande arkitektur se ett arkitektoniskt och kritiskt handlande som radikalt förmedlar och korskopplar förhållanden mellan handlande människor, mellan krafter och material, i den med alla sinnen erfarna verkligheten, djupt nedsänkt i och nära den aktuella situationen; arkitekturprojekt som skapar nya föreställningar och förhållanden, som ger medel och redskap till radikalt genomgripande förändringar och som genererar genuint nya kunskaper och insikter, intensiva ögonblick genomkorsade av sinnligt varsebliven autenticitet.

Vi har sökt att begreppsligt konstituera bilden av *situationernas arkitektur* i den sammansatta bilden av tillblivelsens intensitet, närvarons konst och ögonblickets poesi. Arkitektur är för den skull på intet sätt för oss något lättflytande eteriskt, flyktigt och undflyende. Nej, arkitektur är i vår bild, i varje situation, ett påtagligt redskap som bär på och som kräver fördjupade kunskaper, som alstrar obetvingliga rumsliga ramar och materiella betingelser för samhälle och vardagsliv. Vårt arbete har därför inneburit en möjlighet att utforska några av arkitekturens yttersta begreppsliga gränsland för att upptäcka några av dess ofta överraskande rika möjligheter till att underbygga kulturkritiska handlingsmönster.

En dröm utan handling är förvisso en dagdröm, men en handling utan en dröm blir lätt en mardröm. Arkitektur handlar inte om att endast *bygga* drömmar utan i grund och botten om hur drömmar faktiskt *kan* byggas.¹³ Så om det inte är drömmar vi sökt så är det i stället den handfasta bilden av en arkitektonisk tilldragelse som berör, som får sinnen att förflytta sig, att bokstavligen sättas i rörelse, att ta de första stegen, att vandra längs nya och ännu otrampade stigar. Vi har sökt de redskap som kan bidra till upptäckter av nya visioner av världen och de begrepp som kan främja en sådan kritiskt utforskande arkitektur, en arkitektur för alla sinnen och för en mångfald i tänkesätt, mot ett vidare och djupare, kulturellt och samhälleligt uppdrag. Arkitektur som de ännu oanade, de *osannolika* situationernas förtätade livspoesi.

~

Antologin inleds med *Sten Gromarks* bidrag som först etablerar några grundläggande begrepp i det han vill se som grundstenar i en arkitekturprojektets filosofi. Det leder vidare till ett försök att fånga in några ännu utforskade situatio-

ner i den samtida arkitekturens realiteter. Framställningen leds fram till en retrospektiv bild av Guy Debord och situationisternas aktualitet och relevans i dagens arkitektoniska tankevärld, inramad i ett filosofiskt landskap som å ena sidan rymmer relationen bakåt till Henri Lefebvre och å den andra sidan framåt till Gilles Deleuze.

Fredrika Spindler undersöker tänkandets förhållande till rumsligheten inom den västerländska filosofin för att klargöra dess paradoxala ställning: samtidigt som tänkandet definierar sig mot rumsligheten utgör denna ett outtalat möjlighetsvillkor för tänkandet – tänkandet är spatialt betingat. Genom en analys av hur filosofin förhåller sig till denna spatiala betingning visar texten hur rumsligheten förstås på olika sätt, som källa och urgrund, eller som en tänkandets egen skapelse, samt vilka konsekvenser detta har för tänkandets egen självförståelse liksom för tänkandet av det rumsliga. Analysen vidareutvecklar en förståelse av de deleuzianska begreppen nomadism, sedentarism och territorialitet, och visar hur dessa är centrala för ett vidare utforskande av tänkandet och rummet.

Catharina Dyrssens studie baseras på erfarenheter av undervisning i arkitektur- stadsbyggnad, designbaserad forskning och tvärkonstnärliga samarbetsprojekt. Utgångspunkterna här är heterogenitet som begrepp och konkret företeelse i arkitekturpraktiken samt designarbetets ökade integrering i den akademiska forskningen. Texten diskuterar den utforskande arkitekturpraktikens modellerande handlingar och iscensättningar av experiment: Genom att förstå de utforskande arkitekturhandlingarna som öppna konfigurationer av nyckelpunkter, länkar och relationer i heterogeniteten kan de utvecklas både experimentellt och diskursivt i arkitektursituationer och preciseras som forskande aktiviteter.

Carola Wingrens bidrag analyserar föreställningar om vad mening och närvaro i det nutida urbana rörelselandskapet skulle kunna vara utifrån ett landskapsarkitektoniskt perspektiv i syfte att utveckla en designstrategi för det nutida rörelselandskapet samt nya begrepp och handlingsmetoder som kan bidra till att berika dess betydelse och mening för människor att färdas och vistas i.

Sven-Olov Wallensteins bidrag tar sin utgångspunkt i Michel Foucaults forskningar från 1970-talet och framåt vid Collège de France om de moderna institutionernas födelse. Mot den gängse bilden av Foucault som en inspärningens och disciplinerings teoretiker visas här att han lika mycket intresserar sig för processer av subjektivation, det vill säga hur subjekt formas och blir ”förmögna” att agera på ett rationellt sätt, vilket också ställer frågan om frihet på ett nytt sätt i förhållande till den liberala politiska traditionen. Denna problematik får hos Foucault en tydlig koppling till rumsliga strukturer, till frågor om sjuk-

husets roll och medikaliseringen av det offentliga rummet, och till bostaden och familjen som en grund för samhällets reproduktion. På så sätt kan man ur Foucaults och hans kollegors arbeten, varav många fortfarande endast finns tillgängliga i arkiv, utvinna en metod för en arkitekturens "genealogi", det vill säga ett sätt att analysera den som ett sammansatt objekt, där processer av vetande, makt och subjektivation flätas samman, vilket ger en annan bild av den moderna arkitekturens födelse än den konst- och arkitekturhistoriska tradition som fokuserar på stil och morfologi.

Catharina Gabrielsson diskuterar med utgångspunkt i Eva Löfdahls konstnärskap relationen mellan konst och arkitektur, framför allt med avseende på platsbundenhet. Vad som i förstone framstår som grundläggande skillnader – mellan en konst som "ställer frågor" och en arkitektur som "ger svar" – kan, utifrån ett annat tänkande kring disciplinernas uppbyggnad, upplösas till förmån för oväntade korrespondenser. En möjlig kontaktyta uppstår, där mötet mellan konst och arkitektur förmår generera en annan form av handling som en produktion av ny verklighet.

28

Lars-Henrik Ståhls text handlar om hur begreppet diagram används inom olika typer av samtida arkitektur. Texten fokuserar i synnerhet på alternativ till metaforiska synsätt, och problematiserar även förhållandet mellan diagrammets paradigms och en formalistisk idétradition, en frågeställning som ställs på sin spets då diagrammet presenteras som en självgenererande entitet.

Fredrik Nilsson tar i den avslutande artikeln upp linjer från aktuell vetenskaps teori, filosofi och designteori ställt i relation till experimentell arkitekturpraktik. Genom arkitekturens sammansatta roll i samhällsutveckling och arkitektarbetets specifika metoder och tänkesätt diskuteras arkitekturprojektets potentialer för forskning och produktion av ny kunskap; arkitektur som kunskap om form men också som kunskapsform, som en väg att nå kunskap.

Noter

1. "Le temps est invention ou il n'est rien."
2. Gausa, Manuel, et al. (red.) (2003). *The metapolis dictionary of advanced architecture*.
3. Leach, Neil (red.), *Rethinking Architecture. A Reader in Cultural Theory*.
4. Koolhaas, Rem, "The Generic City" i *S,M,L,XL* och Ibelings, Hans, *Supermodernism - enlarged edition*.
5. Nouvel, Jean, "Louisiana Manifest." i *Louisiana*.
6. Hos Paul Virilio respektive Michel Foucault
7. För en diskussion i dessa banor se Baudrillard, Jean, *A propos d'utopie. Entretiens avec Jean-Louis Violeau*, s 21-23 och Baudrillard, Jean & Nouvel, Jean, *Les objets singuliers. Architecture et philosophie*, s 14-15.
8. Se Deleuze, Gilles, *Bergsonism.*, Bergson, Henri, *The Creative Mind.*, Nilsson, Fredrik, "Virtualitet, nya media och arkitektonisk form". i *Lychnos. Årsbok för idé och lärdomshistoria*.
9. Leach, Neil, *The Anaesthetics of Architecture*.
10. Se t.ex. van Toorn, Roemer, "Fresh Conservatism and beyond. Second modernity." i *Archis* (11)
11. För detta resonemang se Eisenman, Peter, "Critical Architecture in a Geopolitical World" i *Architecture beyond Architecture*.
12. För en uppslagsrik, detaljerad och träffsäker analys på temat taktik och strategi i motståndets estetik med utgångspunkt i det alternativa samfundet Christiania i Köpenhamn, se en aktuell avhandling Hellström, Maria, *Steal This Place. The Aesthetics of Tactical Formlessness and "The free Town of Christiania"*.
13. Martin Simpson, ARUP, i föreläsning på Chalmers Arkitektur 050427